

Az értékrendszerek változásai az ókor és a középkor folyamán

Az értékrendszer változásainak vizsgálatakor a történeti korok konkrét tényei közül indulunk ki, és noha az értékek országok, népek, társadalmi osztályok, nemzedékek szerint változtak, az emberiség történetében felfedezhetők bizonyos általános — nem örök — értékek.

Az értékek megállapításakor az emberi természetet, az ember meghatározó tényezőit vesszük számításba: testi és szellemi, egészségi állapotának zavartalan fejlődését, megélhetésének biztosítását, azaz a szükséges anyagi javak meglétét, az adott társadalomba való beilleszkedését, más szóval érvényesülési lehetőségét, és főként a világról alkotott felfogását. Az értékrendszer változásait az ókor és a középkor viszonylatában igyekszünk bemutatni.

Az ókor. Testi és szellemi állapot

Az ember minden korban igen nagy gondot fordított egészségi állapotára. Egyes törzseknel szokás volt az egészségtelennek tűnő újszülött elpusztítása.

Az ember már a történelem hajnalán megismerkedett a növények gyógyító erejével, és a legtöbb népnél kezdetben a pap a varázsló és az orvos szerepét is betöltötte. Keleten és a görögöknél korán feltűntek az orvosképző iskolák. Indiában Asóka király az i. e. III. században kórházakat létesített. A középkorban egyes szerzetesrendek a gyógyítást tartották legfőbb hivatásuknak.

A testápolást valamilyen formában minden népnél megtalálhatjuk. Arisztotelész a nevelés négy alaptárgyát különböztette meg, ezek közül az egyik a testnevelés. A görögöknél az ún. ünnepi játékok programjában csaknem mindig szerepeltek az atlétikai versenyek. A győztesek városaik díszpolgárai lettek, és különböző kiváltságokban részesültek. Tiszteletükre a költők győzelmi énekeket, *epinikónokat* írtak. A „dirkei hattyú”, Pindarosz éppen ezekkel szerzett elővülhetetlen érdemeket. Ime néhány sor a Hierón olümpiai győzelmére írott ódájából:

*Ha férfi tetteket kívánsz,
kedves szívem, zengené,
ne keress napnál melegebb- s ragyogóbbat.
Az ég tágas mezején
ünnepi játék sincs, ami méltóbb
dalra, mint Olümpia.*

Rómában, a szórakozást célzó cirkuszi játékok mellett, a császárkorban az ifjúságot külön szervezetbe tömörítették a rendszeres testedzésre. Ennek szükségességét hirdette a bölcs mondás: *Mens sana in corpore sano* — ép testben ép lélek. E mondás eredetileg a görög eszményt, az ún. *kalokagathiát* fejezte ki, amelyen a testi szépség és a lelki jóság harmóniáját értették. Ennek megvalósításáért tartották fontosnak a versenyeket, a vetélkedést, küzdelmet, az *agóné*. Ez a verseny-szellem készítette a hellenisztikus kor tudósait arra, hogy megállapítsák nemcsak az atlétika sorrendjét, hanem rangsorolják a költőket, szónokokat, drámaírókat stb., és meghatározzák a világ hét csodáját.

A munka

Az i. e. VIII—VII. században élt görög költő, Hésziodosz művéből kiderül, hogy e korszak értékrendszerében első helyen áll a munka, melyhez szorosan kapcsolódik az istenek tisztelete. A költő szerint e kettő biztosítja az anyagi alapot, a megélhetést, mert „inség az örök vendég annál, aki tétlen... nem szegény dolgozni, de szegény tétlenül élni... Sorsod hozta magával hogy dolgozzon a legjobb”.

Egy századdal később a költő és államférfi, Szolón, a fejlődő kézművesség és kereskedelem kívánalmainak megfelelően, a szülők kötelességévé tette, hogy gyermekeiket munkára szoktassák, és valamilyen mesterségre megtaníttassák. A munka

mint gazdasági és társadalmi érték a rabszolgaság terjedésével elveszítette vonzását, és fokozatosan megvetett tevékenységgé vált. Az értékek ilyen átalakulása ellentétükbe való átcsapása a klasszikus rabszolgatartó társadalom sajátos viszonyaiban leli magyarázatát. A munka értékviságát a filozófusok igyekeztek megindokolni. A görög fel fogás szerint az erény lényegében a testre és a lélekre egyaránt vonatkozó kiválóságot jelent. Mivel — állították — a fizikai munka a testet, a mindennapi kenyérgond pedig a lelket torzítja el, azért a fizikai munkát, és általában a kézművességet, alantas és ártalmas tevékenységnek tartották. Arisztotelész, az ókor legegységesebb koponyája. *Politika* című művében ezeket írja: „... természetesen tartom, hogy csak oly hasznos dolgokkal szabad törődnünk, amelyek a velük foglalkozót nem alacsonyítják le. Lealacsonyítónak pedig azt a munkát, mesterséget vagy tudományt kell vennünk, amely az erény alkalmazására és gyakorlására képtelenné teszi a szabad ember testét, lelkét vagy értelmét. Ezért mindazt a mesterséget, amely a testet kedvezőtlenebb irányba fejleszti, valamint a napszámoss munkát is, alantas (banauszosz) foglalkozásnak tartjuk: más dolgokkal foglalja el az elmét és tünnyává teszi.“ (*Politika*, V. 1337 b.) A filozófia vonzásáról szólva Platón ezeket adja Szókratész szájába: „erre [ti. a filozófiára] vágyakoznak sokan, akiknek pedig tökéletlen a természet; sőt a mesterség és a kézi foglalkozás következtében nemcsak a testük rokkant meg, hanem, a szolgai munka miatt, lelkük is össze van törve és meg van gyötörve.“ (Az állam, VI. 495.) Xenophón azt állítja, hogy az ún. mechanikus művészetek (azaz a mesterségek) rossz hírneve onnan ered, hogy a munkások és a felügyelők testét tönkreteszik. Még nagyobb baj, hogy a mesterséget űzők nem törődnek barátaikkal, városukkal, és ezért sem barátaiknak, sem országuknak nem lehetnek támogatói és védelmezői. (*Oikon*, IV. 3.) Plutarkhosz pedig azt mondja, hogy az athéni szabad ifjú — Pheidiasz Zeusz-szobrának láttán — kijelenti, hogy nem szeretne hozzá hasonló szobrász lenni, azaz lealacsonyító, alantas mesterséget folytatni.

A földművelés

A foglalkozások közül a görögök, legalábbis az i. e. V. századig, a földművelést tették az első helyre. Birtokaért a bátyjával perlekedő Hésziodosz, a *Munkák és napokban* (Erga kai hémerai) a földművelést és a pásztorkodást dicsőíti. Őt megelőzően Homérosz is adózik a földművelésnek, szőlőtermesztésnek és pásztorkodásnak. Héphaisztosz Akhilleusz pajzsán e foglalkozásokat ábrázoló jeleneteket örökíti meg. Ime egy ezek közül:

*Rengő búzamezőt is formált: rajta a béres
nép aratott, éles sarlót lendítve kezében:
egyoldalt a csomók hullottak rendben a földre,
ott meg a kévekövők jűzték kévekbe kötéllel.*

(Hésziodosz, XVII. 550—554.)

A földművelés dicsérete valamennyi megletepült ókori népnél megtalálható. A perzsák és az indiaiak egyenesen szent foglalkozásnak tekintették. A görögöknél a kezdeti idillikus képet a rabszolgaság terjedése megváltoztatja, de meg nem szünteti. A rómaiaknál szintén a földművelés volt a legkedvesebb foglalkozás. Cincinatus hadvezérről jegyezték fel, hogy ugyanazon a napon, amelyen az elleneséget elűzte, visszatért az ekeszarvához. Náluk a jó földműves — *bonus agricola* — azonos volt a jó ember — *bonus vir* — fogalmával. Igaz, a fogalom tartalma koronként változott. Kezdetben a *bonus agricola* a saját földjét művelő földművest jelentette. Az i. e. II. századtól kezdve — amint erről Cato Maior tudósít — a jó földműves a rabszolgával dolgoztató, piacra termelő birtokos volt. A principatus korában azután kialakult a több ezer holdra terjedő nagybirtok, ennek tulajdonosa a *bonus agricola*. A paraszti szabad birtok ugyan még elsősorban megmaradt, és művelőjét dicsőíti Horatius eposza: *Beatus ille qui procul negotiis...*

*De boldog az, ki gondjainktól távol él,
s akár az ősök hajdanán,
apái földjét szántja ökrével
s hírből sem ismeri az uszorát...*

Az ilyen idillikus életet élő szabad parasztok száma azonban folyton csökkent, és a földműves a városoktól távol eső *pagusok*, falvak jámbor, együgyű, közügyekben járhatlan emberévé vált, aki akkor is megmaradt ősi szokása és hite

mellett, amikor a kereszténység már-már diadalmaskodott, és ezért neve *paganus*, az új vallást el nem fogadó *pagány* lett.

A hellenisztikus korban divattá vált a szabad pásztorok — *bukoloi* — dicsérete. Az őket megéneklő Theokritosz (i. e. 300 körül) új irodalmi műfajt, a pásztor-költészetet — a bukolikát — teremtette meg. A nagy holland kultúrtörténész, Huizinga, bennük látja a középkori lovagi életmód távoli őseit.

A harci dicsőség

Az antik világ értékrendszerében, bizonyos korokban, egyes görög városokban és Rómában a harci dicsőség s a vele kapcsolatos erények: bátorság, hősiesség, hazaszeretet, önfeláldozás állt az előtérben. A spártaiakat buzdító Türtaiosz például ezeket írja:

*Szép halál, ha az első sorban harcol a férfi
bátran, s ott esik el védve hazája rögét.
Tisztelt minden férfi a harcost, kedves a nőknek
míg él, s hős, ha a csatán ott esik el, legetől...*

Az ókorra jellemző szüntelen háborúskodás érthetővé teszi a harci erények túlzott értékelését.

A vagyon és a társadalmi érvényesülés

Ha kezdetben a vagyon alárendelt szerepet játszott, később legfőbb értékévé lett. Theognisz, az i. e. VI. század arisztokratikus költője kijelenti:

*... mindegyikünk jól vésse eszébe e szótat:
szerte a föld hátán mindenén úr a vagyon.*

Arisztotelész szerint az a boldog ember, „akinek tevékenysége megegyezik a teljes erénnyel és aki megfelelően el van látva anyagi javakkal...” (*Ethika*, I. 11, 1101a 10.)

Athénban Szolón, Rómában Servius Tullius reformjai a polgárokat vagyonuk alapján több csoportra osztotta, akik beosztásuknak megfelelően vettek részt a politikai életben, és teljesítettek katonai szolgálatot. Engels azért nevezi mindkét reformot forradalminak, mert beavatkozott a magántulajdonba. A vagyon politikai értékmérő szerepe a római köztársaság és a császárság korában is fennmaradt.

Az antik társadalom, minden hibája és fogyatékosága ellenére, először tette lehetővé, hogy az egyén, legalábbis a szabad polgár (*zoon politikon*) részt vegyen a közügyek intézésében.

Vallásfilozófia

A vallásos ideológia nagy szerepet játszott az antik társadalomban. Igaz ugyan, hogy a görögöknek és a rómaiaknak nem volt „egyházuk“, nem voltak hitelveik, még tanaik sem, ha csak nem tekintjük azoknak a mondákat.

A naiv, inkább az érzelmekre ható, mint az értelemhez szóló olümposzi vallás tételeit először a természetfilozófusok, a korai materialisták, Thalész, Anaximandrosz, Anaximenész, Hérakleitosz és mások vonták kétségbe, amikor a világ keletkezését és lényegét nem az istenekre, hanem az őselvekre — víz, tűz, levegő, végtelen, atom — vezették vissza.

Az i. e. V. század folyamán, különösen Athénben, a filozófiai vizsgálódás középpontjába az ember és a társadalom került. A szofisták alaptétele ez volt: mindennek mértéke az ember (az emberi értelem). Nem ismerték el egyetemes érvényű igazságokat. Tanításaik közös vonása az etikai és a társadalmi relativizmus.

Mindez nem jelenti, hogy a vallásos ideológia ideje „lejárt volna“. A világ racionalista magyarázata ellenére, a vallás megtartását társadalmi szükségességgnek tekintették.

A rómaiaknál a vallásos ideológia az istenek és az emberek között létrejött, „adok, hogy adj“ — *do ut des* — elvére épült. Egyféle szerződésnek tekintették. Isteneiket azért tisztelték, azért mutattak be nekik áldozatokat, hogy azok kívánságaikat teljesítsék.

Az elmondottak mellett az antik világ értékrendszerében nagy szerepe volt az írásbeliségnek, a könyvkultúrának, a retorikai és filozófiai képzettségnek, a művészetek megbecsülésének. A szabad embertől megkivánták az írást és olvasást, és azt is, hogy házában legyen néhány könyv (a görögöknél főként Homérosz), szeresse a művészi alkotásokat, és legyen bizonyos filozófiai képzettsége.

Míg a görögöknél minden korban megteremtették az uralkodó filozófiai irányzatot, a rómaiak e téren inkább csak utánzóik voltak. A rómaiaknál, akárcsak más értékek, a filozófiai irányzatok is korok szerint változtak. Az i. e. I. század elején, az „új nemesség” — rövid uralma alatt — az epikureizmusnak és a materializmusnak hódolt; a század közepén már az eklektikus irányzat vált népszerűvé. A század második felében a szeneca forgandóságát a gyakorlatban is igazoló polgárháborúk a szkepticizmust tették meg uralkodó felfogásnak, míg a császárság első századaiban az emberséget, a sorsba való belenyugvást hirdető sztoicizmus került első helyre a filozófiai értékrend skáláján.

Összegezve az antik ember értékrendszerét, Xenophón *Szókratész emlékezete* című műve egyik főszereplőjének szavaira hivatkozunk: „Mindenekelőtt tiszteltem az isteneket.. Azután legjobb tehetségem szerint, melyet imával erősíték, arra törekszem, hogy festem egészséges és erős legyen; legyen jóhírem a városban, jóindulat a barátaimnál, tisztos támogatók a harcban, és meglegyen a vagyonom tisztességes növekedése.” Az értékrendszer alapja: a vallás, az egészség, a társadalmi érvényesülés, a közösségi tevékenység és a vagyon.

A középkor

Az antik szemléletet a középkorban merőben más értékrend váltotta fel. Az egészség értékelt földi jó maradt ugyan, de a test jelentősége a lélekkel szemben háttérbe szorult; a rációt a hit, a filozófiát pedig a dogma váltotta fel. Az egyházatyák átértékelték a múltat, és a korábban dicsőített római nagyságban a bűnök halmozódását vélték felismerni. Augustinus, Orosius és sokan mások új szempontok szerint írták meg az emberiség történetét; nem az eredményeket, hanem a hibákat, a kegyetlenkedéseket, az igazságtalanságokat tárták fel; a belviszályokban, a polgárháborúkban, a rabszolgafelkelésekben és a barbárok támadásaiban pedig Isten büntetését látták. A kárhozatos múlttal szembeállították a keresztény humanitást. Lactantius például elítélte a filozófiát, mert távol tartotta őt „az igazság útjától”. „Minden emberi bölcsesség abban az egyben foglaltatik benne, hogy Istent megismerje és tisztelje.” (Div. Inst. III. 30, 4—8.)

Augustinus (354—430) azt rója fel magának, hogy fiatal korában az ékes-szólás könyveit tanulmányozta, és „élítendő, hívságos módon az emberi hiúság örömeivel” akart kitűnni.

A diadalmaskodó egyház hamar megtagadta a múlt művelődési értékeit, mert benne a hitelenség, az elkárhozás, a lelki ingadozás és a hitelvi bizonytalanság útjait látta. Mindezt új értékrendszerrel helyettesítette, melynek mércéje a hitbéli szilárdság s a múlttól való teljes elfordulás.

Az V. századtól kezdve a hit védelmére kolostorokat alapítottak. A szerzetesek egész életüket a keresztény vallás művelésére, gyakorlására szentelték, s a világtól elvonultan éltek. „Ha lehet — írja Nursiai Benedek, a híres montecasinói kolostor megalapítója —, a kolostort úgy kell megépíteni, hogy minden szükséges dolog meglegyen, nevezetesen a víz, a malom, a kert, a sütökemence, és a különböző mesterségek üzése a kolostoron belül legyen, hogy ne kelljen a szerzeteseknek a falakon kívül kóborolni, ami egyáltalán nem használ lelküknek.” (*Regula*, 66.)

A szerzetesek feladatuknak tartották a missziós, térítő munkát is, amire abban a korban sok alkalom nyílt, hisz a népvándorlás egész Európát barbár törzsekkel árasztotta el, akik sem a korábbi antik műveltséget, sem pedig a magasabb igényeket támasztó városi életformát nem ismerték. Idővel mind megtértek. Az igazi érték immár nem az antik racionalizmus követése, hanem a hit és a neki alárendelt érzelmi élet.

A VII. századra ez a merev magatartás valamelyest megváltozott, felismerték a szellemi munka fontosságát. Cassiodorus a *Biblia* megértésének kedvéért, a keresztény írók mellett, megengedte a világi irodalom tanulmányozását is, és a szerzetesek egyik fő feladatának a könyvek másolását tette meg. Vergiliusra hivatkozva kijelentette, hogy a szerzetesek számára nem megvetendő munka a kertek gondozása, a szántóföldek művelése és a gyümölcsstermesztés. A kezdeti egyoldalúság, az antikvitás „fertőzésének” félelme lassanként feloldódott, és egyre erősebben merült fel az ismeretek bővítésének szüksége.

Ezt az igényt elégítette ki, többek között, a spanyol Sevillei Isidorus, aki húsz könyvből álló enciklopédiájában (*Etymologiarum libri viginti*) felhalmozta a tudomány csaknem valamennyi ágának szükséges ismereteit.

Fokozatosan kialakult a hűbéri birtokrendszer, a függőség, a hűbéresek és az egyház uralma. Zárt, látszólag a világi örömeket megvető társadalom jött létre, melynek fokozatosan torzuló értékrendszere egyre több elégedetlenséget váltott ki.

Néhány szóban ki kell térnünk a lovagi intézményre és eszményre, mely az akkori értékrendszer fontos része lett. Három momentum: a lovaggá szentelés, a tornaviadal és a fogadalomtétel az ősi szakrális szertartásokban gyökerezik. Hui-zinga kapcsolatot lát a hellenisztikus pásztori életmód meg költészet és a lovagi életfelfogás között. Am míg az előbbit az ártatlanságból, büntelenségből, egyszerű-ségből és az egyenlőség, szabadság meg a bőség állapotából táplálkozó boldogság-eszmény hatotta át, addig a lovagi életideálban a boldogságot háttérbe szorította az erényre irányuló törekvés. A lovagi hivatás mindenekelőtt altruisztikus jellegű volt: az elnyomottak védelme, az uralkodó iránti hűség, valamint a keresztény közből, az ország és a kultúra szolgálata. Az altruizmust lényegében aszketizmus jellemezte, mert lemondást és önfeláldozást követelt.

A reneszánsz

Az értékrendszer újabb változásait a reneszánsz váltotta ki, melyet a „modern ember” és az individualizmus születési korának szokták tekinteni. Jakob Burckhardt, a korszak nagy ismerője a múlt század közepén írt alapvető művében a reneszánszt a XIV. és XV. századi Itália szülőitének fogja fel. Szerinte úgy pat-tant ki az olasz városok gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődéséből, mint Zeusz fejéből Pallasz Athéné, azzal a különbséggel, hogy ruházatát, pajzsát az antikvitás feltámasztott eszméi formálták ki és díszítették fel. A fő erő benne az államról alkotott világi felfogás volt, mely az államot „művészi alkotásnak” te-kintette. Szerinte ebből adódott Itália sajátos fejlődése, ami „elsőszülötté tette a modern Európa fiai közt”.

Mások viszont a reneszánszt a középkor sajátos termékének tekintik, és gyö-kerait a XII. századi új irányzatokban keresik. Kétségtelen viszont, hogy érték-rendszerében az egyén felszabadult, figyelme a hírnév, dicsőség és a személyiség kiteljesedése felé fordult. A felfedező utazások, a természet tanulmányozása új világgép kialakulásához vezetett. A művészetek pártolása és gyakorlása, a mindent megkérdőjelező bátorság szinte elhalványította a felvilágosodás idején „sötét” jel-zővel címkézett korábbi századok értékeit.

A reneszánsz ahhoz tért vissza, amit a kezdeti középkor annyira elítélt: az antikvitás művészetéhez, filozófiájához és emberi magatartásához; mindezt te-tézte a szépség iránti lelkesedéssel, meghirdette a világiasság győzelmét s az élet-örömet (*joie de vivre*). Ez a rendkívül dinamikus korszak *örömsöket* szült, akik új irányt szabtak a kultúra csaknem valamennyi ágának. Helyszüké miatt csak e kor-szak három képviselőjével: Morusszal, Erasmusszal és Baconnel foglalkozhatunk.

Morus Tamás egy jobb társadalmi rendszerről kialakított elképzelését az 1515-ben kiadott *Utópiájában* fejtette ki. Az angliai társadalom kíméletlen bírálata után megrajzolja az általa elképzelt eszményi társadalmat. Abból a feltevésből indul ki, hogy a magántulajdon megszüntetése nélkül nem lehet érdem szerint és igazságosan elosztani a vagyont, sem boldoggá tenni az emberiséget. Az új társa-dalom pilléreit a földművelésben, a kézműiparban, a javak igazságos elosztásá-ban és az általános munkakötelezettségben látja, vagyis az ókori utópiák vonalát követi.

Morus kortársa és barátja, Rotterdami Erasmus műveiben az új értékrendszer alapjai találhatók meg. Latin nyelvtudását, melyet cicerói színvonalra emelt, kora légnépszerűbb művében, az *Adagiában* érvényesítette. Ebben a latin köz- és arany-mondásokhoz fűzött szellemes magyarázatokkal bevezet az antik kultúrába.

A békeről írt 12 művében kifejti, hogy a háború ellenkezik az emberi ter-mészettel, pótolhatatlan anyagi és erkölcsi kárral jár. A béke mint érték és cél-kitűzés a maga teljességében Erasmusnál merült fel először.

Erasmus egyik legfontosabb műve az *Encomion Moriae* — A Balgaság dicsé-rete. Mint irodalmi műfaj ez is antik mintát, az ún. *declamatiót* követi, vagyis a főszereplő, a Balgaság „egy szuszra” mondja el szónoklatát az emberek és az intézmények hibáiról, gyengeségeiről. Horatius módszerét; nevetve mondani meg az igazságot — *ridendo dicere verum* — követi, és maró gúnnyal teszi nevetés-g tárgyává a királyokat, hercegeket, püspököket, papokat, filozófusokat, szerzete-seket, magát a pápát is. Bírálataból kitűnik, hogy az egész társadalom a látszat után szalad, a hiúság hatja át, és nem tiszteli az igazi keresztény törvényt. Az is kiderül, hogy mindaz, amit a múlt értékrendszere jelentett, talmi csillogás csupán.

Erasmus minden biztatás, bátorítás és kérés ellenére a Luthertől megindított reformációban nem vett részt, de eszméi annak útját készítették elő. Ezt a való-ságot fejezi ki az akkor keletkezett mondás: *Ubi Erasmus vincit, Luther irruit* — Ahol Erasmus győz, oda betör Luther.

Az értékrendszer változásait jól szemléltetik az angol Francis Bacon művei. Bacon mindenekelőtt a tudománynak a társadalom szolgálatában betöltött szerepét hangsúlyozta, és azt állította, hogy csak a gyakorlati tudományok művelése lehet alapja az ember fokozatos emelkedésének. Századunk nagy történésze, Arnold Toynbee ezért Bacontól számítja a tudomány fejlődésének felgyorsulását és az ember természet fölötti győzelmének a kezdetét.

A *Novum Organum*ban először fogalmazza meg azt a tételt, hogy a filozófiának elsősorban az anyaggal, annak szerkezetével és módosulásaival kell foglalkoznia. A tudományos fejlődés útjából két fő akadályt kell elhárítani: az iránta való bizalmatlanságot és az antik tudomány mindenre ránehezedő tekintélyét, vagyis a középkorban kialakult skolasztikát. Hogy a fennálló rendet ne sértse, Bacon elfogadta a kettős igazság (duplex veritas) elvét, azt a tételt, hogy a teológia igazsága más, mint a tudományé; figyelmét főként a természettudományok felé irányította. Ezek kutatására új — a tapasztalaton és az értelmén, a gyakorlaton és az elméleten alapuló — módszert javasol.

Az *Új Atlantiszban* Bacon — talán először a történelemben — a termelést tudományos alapra helyezi. Elképzelt társadalmának legfontosabb intézménye *Salamon háza*. Ez kísérleteket végző laboratóriumokkal, találmányokkal, tudományos megfigyelésekkel igyekszik biztosítani a tudomány és a technika tudatos, a társadalmi haladást szolgáló fejlesztését.

Bacon értékrendszerét is a racionalizmus, az ember alkotó képességébe vetett hit hatja át, de elődeitől eltérően már nem az antikvitást, hanem a jövődő tudományos megalapozását tartja szem előtt. Az *Új Atlantisz* hatására Európában tudományos társaságok és akadémiák létesültek, amelyek azután hozzájárultak a fejlődés felgyorsulásához. Az első ilyen tudományos társaság az Angliában 1640-ben alakult *The Royal Society of London*, a londoni királyi társaság volt.

A tudományos forradalom

Az újabb történelmi kutatás az 1500-tól 1700-ig terjedő időszakot a tudományos forradalom korának nevezi, és azt a merésznek tűnő állítást is megkockáztatja, hogy a tudományos forradalom elhomályosítja a reneszánszot és a reformációt. Nem kétséges, hogy a jelzett korban számos tudós, főleg csillagász — Kopernikusz, Tycho Brahe, Kepler, Galileo Galilei, Huygens, Newton —, munkássága mérföldkövet jelentett a tudományok fejlődésében. Az értékrendszer tekintetében a tudósok valamilyen a racionalizmus képviselői voltak, mint ahogy azok voltak a francia enciklopédisták, d'Alembert, Diderot, Voltaire és mások is.

Rousseau

Jean-Jacques Rousseau fordulatot jelentett azzal, hogy kétségbe vonta a korszak uralkodó racionalizmusát, s az emberi haladásban az érzelmet az értelem fölé helyezte.

Vallási téren a racionalizmus ellenhatásaként már korábban jelentkeztek bizonyos mozgalmak, amelyek az érzellem fontosságát hangsúlyozták. Ilyen volt Franciaországban a janzenizmus, Németországban a pietizmus, Angliában a John Wesley és George Whitefield alapította methodista mozgalom. Rousseau nemcsak a vallásban, hanem az irodalomban, a politikában és a filozófiában egyaránt döntő szerepet tulajdonított az érzelmenek, és a romantikus érzelmességet szembeállította a racionalizmussal.

Eszméit először a Dijoni Akadémia pályázatára írt művében fejtette ki. A pályázat arra a kérdésre akart választ kapni, hogy vajon a művészetek és a tudományok az erkölcs megtisztulásához vagy megromlásához vezetnek. Rousseau nemleges választ adott a kérdésre; a pályázatot megnyerte. A *La Nouvelle Héloïse*, az *Émile* s a *Le Contrat Social* a természet szerinti nevelést és azt a gondolatot tárgyalja, hogy a társadalom tagjainak megegyezésén, szerződésen alapoznak. Rousseau valamennyiben a későbbi romantizmus előfutáraként jelentkezik.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy az értékrendszer a történelem folyamán szüntelen átalakuláson ment át, s ha a változás főhulláma a racionalizmus és a szentimentalizmus váltakozásában állt, e mögött az értékek különböző formái és változatai húzódtak meg.